

СУФІКСАЦІЯ ЯК ОДИН ІЗ СПОСОБІВ ТВОРЕННЯ ТЕРМІНІВ МЕТАЛОЗНАВСТВА

У статті на матеріалі термінології металознавства висвітлено словотвірні типи суфіксального способу термінотворення. Визначено ступінь продуктивності окремих словотвірних типів, проаналізовано їх за словотвірним значенням. Окреслено основні тенденції термінотворення українських термінів металознавства на сучасному етапі.

Ключові слова: лексика, термінологія, словотвірний тип, металознавство.

За останнє десятиліття в українському мовознавстві з'явилася низка фундаментальних праць, у яких досліджують як загальні теоретичні питання термінології, так і різні галузеві терміносистеми. Це праці А. А. Бурячка, В. В. Грещука, В. П. Даниленко, І. М. Кочана, Т. І. Панько, Л. О. Симоненко, Н. С. Родзевич, А. Д. Хаютіна, П. С. Ходолеєвої. Історії виникнення іменників-комполітів присвятили свою праці М. Я. Плющ, П. П. Плющ, С. П. Самійленко, І. Й. Тараненко. Словотвірну структуру і семантику складних слів у сучасній українській мові вивчала Н. Ф. Клименко. Питання про складні терміни порушено в працях М. П. Богущької, Л. С. Гончаренко, В. С. Марченка, В. М. Овчаренка. Словотворчі процеси в іменниковій термінології східнослов'янських мов розглядали А. А. Бурячок, Н. С. Родзевич [2, 13]. Склад і структуру термінологічної лексики української мови аналізували В. В. Грещук, В. П. Даниленко, Т. І. Панько, Л. О. Симоненко [8, 11].

Процеси термінотворення на сучасному етапі розглядає: Л. Філюк, зокрема вивчає систему словотвірних типів суфіксального способу, їхню продуктивність та головні чинники функціонування цього способу словотворення; Л. Малевич та Д. Шапран аналізують структурні типи багатокомпонентних термінологічних одиниць, способи оптимізації їхньої зовнішньої форми та проблеми кодифікації; Л. Гарашенко досліджує словотвірну адаптацію новітніх французьких запозичень в українській термінології.

Стосовно української лексики металознавства, то в цій підсистемі сучасної української термінології ще багато чого не досліджено. Та найменш вивченим аспектом є словотвірний.

Основною метою статті є аналіз особливостей суфіксального словотворення малодослідженої в українському мовознавстві галузевої термінології металознавства.

Для досягнення поставленої мети необхідно:

- 1) виявити словотвірні типи суфіксального способу термінотворення;
- 2) визначити ступінь продуктивності окремих словотвірних типів та проаналізувати їх за словотвірним значенням;
- 3) окреслити основні тенденції словотворення українських термінів металознавства на сучасному етапі.

Актуальність статті зумовлена тим, що в ній зібрано й систематизовано малодосліджений пласт лексики – терміни металознавства, вивчено їхні словотвірні особливості.

Найпоширенішим способом творення термінів-однослів досліджуваної терміносистеми є морфологічний словотвір, що полягає в поєднанні афіксальних морфем з кореневою або похідною частиною слова, основоскладанні та аббревіації. Сміслові значення термінів, утворених морфологічним способом словотвору, виражене переважно мотивувальною основою. Афікси мають узагальнювальне значення, утворюючи загальні моделі однотипних утворень [1, 6]. Наприклад, суфікси **-ння**, **-ація**, **-ізація** вказують на процеси формування, використання та зберігання чого-небудь (*систематизація, ідентифікація, публікація, комунікація, кодування, декодування*).

Проведений аналіз термінів металознавства показав, що серед 2 000 терміноодиниць більшість термінів утворено афіксальним способом.

У системі афіксального словотвору найпродуктивнішим є суфіксація. Суфіксація – один з основних способів творення сучасної термінології металознавства. Суть його полягає в утворенні похідних термінів шляхом приєднання до твірної основи суфікса. Суфікси, приєднуючись до різних основ, продукують терміни з новим лексичним значенням, які позначають певні поняття об'єктивної дійсності. За цим способом утворено більшість термінів-іменників в досліджуваній терміносистемі, тому цілком закономірним є надання цій категорії термінів пріоритету при аналізі.

Віддієслівні терміни-іменники

Серед словотвірних типів, за якими утворюються терміни-віддієслівні іменники в термінології металознавства, високу продуктивність виявляє афікс **-нн(я)** з варіантами **-енн(я)**, **-**

інн(я). Терміни цього типу становлять основну масу віддієслівних іменників із загальним словотвірним значенням опрідметненої дії, процесу: *газоочищення, жолоблення, збагачення, збільшення, зміцнення, знеміцнення, навантаження, напилення, напруження, окиснення, охолодження, перевиділення, переохолодження, плавлення, повернення, подовження, стиснення, травлення*. Формант **-нн(я)** приєднується до твірних основ дієслів переважно недоконаного виду з суфіксами **-і-, -ува- (-юва-)**, що вказують на певний виробничий процес або конкретну дію: *азотувати - азотування, алітувати - алітування, вальцювати - вальцювання, викришувати - викришування, вилуговувати - вилуговування, воронувати - воронування, гартувати - гартування (термічна обробка), зварювати - зварювання, зневоднювати - зневоднювання (видалення водню із сплавів), коксувати - коксування, легувати - легування, патентувати - патентування (як термічна обробка), проковзувати - проковзування (ковзання вздовж меж зерен при високотемпературній деформації), спікати - спікання, старіти - старіння (термічна обробка), торкретувати - торкретування, формувати - формування, хромувати - хромування, цинкувати - цинкування, ціанувати - ціанування тощо.*

Словотвірний тип із суфіксом **-аці(я), -яці(я)** теж досить продуктивний в аналізованій терміносистемі. Деривати цього типу утворені від дієслів іншомовного походження із суфіксом **-ува-**. Вони так само виражають значення опрідметненої дії, процесу: *аберація, абляція, абсорбція, автоматизація, агломерація, адсорбція, аустенітизація, вібрація, гетерогенізація, гідратація, грануляція, графітизація, дегазація, деструкція, десульфурація, деформація, дефосфорація, дисклінація, дислокація, дисоціація, дифракція, концентрація, кристалізація, цементація, нітроцементація, рекристалізація, сублімація, флотація, флуктуація, цементація.*

Не менш продуктивним у творенні термінів металознавства є словотвірний тип із суфіксом **-ість**, що виражає значення якості, властивості, стану: *валентність, витривалість, вогнетривкість, в'язкість, газопроникність, грудкуватість, довговічність, жароміцність, жаростійкість, жорсткість, зварюваність, зносостійкість, ковкість, крихкість, мікротвердість, міцність, надійність, надпластичність, надпровідність, намагніченість, непружність, окалиностійкість, пірофорність, пластичність, повзучість, пористість, пружність, розчинність, твердість, теплосміність, теплопровідність, термостійкість, тривалість, тріщиностійкість, холодноламкість, червоноламкість тощо.*

Віддієслівні терміни-іменники словотвірного типу із суфіксом **-ник** у термінології металознавства мають такі словотвірні значення: 1) речовина, що бере участь у певному процесі, дії, реакції тощо: *двійник, напівпровідник, розчинник, феромагнетик*; 2) пристрій, механізм, прилад чи їх частина: *випарник, колошник, підшипник* і под. Тип малопродуктивний.

Словотвірний тип із суфіксом **-к(а)**. Терміни-іменники цього типу мають такі словотвірні значення: 1) предмет чи предметний чинник, який так чи інакше стосується дії, процесу, сприяє їм тощо: *висадка, витримка, льотка, обробка, плавка, виплавка, похибка, футерівка*; 2) місце, призначене для виконання дії: *вагранка*; 3) найменування наукових понять: *кінетика*; 4) матеріал: *плівка* тощо.

У сучасній українській мові донедавна активно вживали спільнокореневі віддієслівні іменники із суфіксом **-к(а)**, пор.: *відливка, обшивка, продувка, розбивка* та ін., що поширилися під впливом російської мови. Слова із суфіксом **-к(а)** до розряду термінів потрапили як готові одиниці з усної мови шахтарів. У сучасному термінознавстві помітна тенденція до обмеження ужитку термінів із цим суфіксом. В останні десятиріччя їх намагаються витіснити з ужитку спільнокореновими віддієслівними іменниками із суфіксом **-енн(я), -анн(я), -тт(я)**: *відливання, плавлення, обшивання, підбиття* тощо.

Існує невелика група термінів на позначення приладів, машин, інструментів, що творяться від дієслівних основ за допомогою суфікса **-ач**: *повітрянагрівач, обертач, роздавач* і под.

Терміни з суфіксом **-тт(я)** виражають словотвірне значення опрідметненої дії, процесу тощо. Оскільки зазначений суфікс приєднується до префіксальних основ з переважно односкладовим коренем, що закінчується на голосний звук, а кількість таких словотвірних основ у терміносистемі металознавства обмежена, то можемо говорити про поодинокі приклади: *дуття, покриття*.

Малопродуктивним у досліджуваній термінології є словотвірний тип із суфіксом **-ок**, що передає словотвірне значення результату чи об'єкта дії: *виплавок, видобуток, відпочинок (перерозподіл точкових дефектів), зародок (центр кристалізації), зливки* і под. або представляє частину механізму, що виконує певну дію: *патрубок* тощо.

Незначною кількістю представлені терміни іншомовного походження з суфіксом **-ик** на позначення матеріалів, речовин: *герметик, діелектрик*. Також знаходимо терміни зі значенням конкретного предмета невеликого розміру: *коксик, валик, хомутик*.

Терміни-іменники словотвірного типу із суфіксом **-ер, -ор** мають словотвірні значення: 1) особа - виконавець дії: *монтер, інструктор* і под.; 2) пристрій, механізм, прилад чи їх частина: *каупер, конвертер, абсорбер, адсорбер* і т. ін. Цей тип в аналізованій терміносистемі є малопродуктивним.

Терміни-іменники словотвірного типу із суфіксом **-аж** виражають словотвірне значення предметної дії, можуть набувати предметних значень наслідку дії: *афінаж, гарнісаж* і под.

Деривати словотвірного типу із суфіксом **-в(о)** малопродуктивні в цій терміносистемі. Вони мають словотвірне значення об'єкта чи наслідку дії, наприклад, *паливо* та ін. На думку О. В. Колган «уживання терміна *пальне* замість *паливо* є помилковим, бо він є калькою з російської мови, яка порушує лексичну норму української літературної мови» [4, 3].

Словотвірний тип із суфіксоїдом **-оїд** репрезентований термінами-іменниками зі словотвірним значенням «предмет, подібний до названого твірним словом»: *сфероїд, евтектоїд, металоїд* та ін.

Словотвірний тип із суфіксом **-ин(а)** малопродуктивний. Утворені від основ дієслів терміни-іменники мають словотвірні значення наслідку дії, названої твірним дієсловом: *опалина, серцевина, тріщина* тощо.

До дериватів словотвірних типів із суфіксом **-тор, -атор(-ятор)** належать терміни-іменники з словотвірним значенням: 1) особа, як виконавець певної дії: *оператор, організатор, раціоналізатор* і т. ін.; 2) пристрій, механізм, прилад чи їх частина, що виконує певну дію: *дозатор, колектор, кристалізатор, акумулятор, амортизатор, вентилятор, вібратор, гранулятор, детонатор, ізолятор, конденсатор, регулятор, трансформатор* і под.; 3) речовина, що бере участь у певному процесі, дії, реакції тощо, або чинник, який стимулює певну дію: *карбюратор, активатор, графітізатор, вулканізатор, каталізатор, модифікатор, пластифікатор, стабілізатор* і под.

Терміни-іменники словотвірного типу із суфіксом **-ат** також співвідносяться з дієсловами на **-ува-**. Іменники цього типу мають такі словотвірні значення: 1) предмет, що є об'єктом чи наслідком якоїсь дії: *препарат* і под.; 2) речовина: *конденсат, фільтрат* і т.ін.; 3) установа чи організація: *комбінат* тощо.

Терміни-іменники, що належать до словотвірного типу з суфіксом **-ач(-яч)** мають словотвірне значення предмета, за допомогою якого виконується дія: *навантажувач, подрібнювач* чи пристрій, що виконує певну дію: *повітрянагрівач* і под.

Словотвірний тип із суфіксом **-як** належить до непродуктивних і репрезентований терміном-іменником зі значенням руди, гірської породи: *залізняк*.

Малопродуктивним у термінології металознавства є словотвірний тип із суфіксом **-ун**. Він, як і попередній, приєднується до усічених дієслівних основ й має такі словотвірні значення: 1) інструмент чи частина механізму: *двигун, повзун*; 2) різні предметні значення: *валун, котун, пливун*.

Відіменникові терміни-іменники із суфіксом **-ид(-ід), -ит(-іт)** виявляють невисоку продуктивність у творенні термінології металознавства. До них належать терміни зі словотвірним значенням «мінерал, мінеральна група речовини, хімічних речовин, сполук, сплавів, сумішей»: 1) за їхнім складом та властивостями: *борид, брауніт, вольфрамід, галеніт, гематит, дендрит, доломіт, ільменіт, інтерметалід, магнезит, перліт, стедит, ферит, фосфід, фулерит, цементит* і под.; 2) фізичними властивостями: *графіт, грануліт, магнетит* і т. ін.); 3) мотивовані власними іменами (прізвищами): *ледебурит* (від прізвища німецького металурга А. Ледебура); *мартенсит* (від прізвища німецького металознавця А. Мартенса); 4) географічними назвами: *боксит* (від назви місцевості Бо (Beaux) на півдні Франції) тощо.

Незначну групу термінологічних назв становлять лексеми з іншомовними суфіксами: **-изм**: *ахроматизм, діаманетизм, метамагнетизм, феромагнетизм, парамагнетизм* і т. д.; **-ізм**: *поліморфізм*; **-інг**: *слябінг*; **-ель**: *хромель, гантель*; **-ен**: *фулурен*; **-ус**: *габітус, солідус, сольвус*; **-ут**: *мазут*; **-од**: *електрод*; **-ор**: *фосфор*; **-ур(а)**: *лігатура* тощо. Іншомовні словотворчі форманти визначаються як складові компоненти прямих запозичень. В українській мові іншомовні суфікси одержали «статус суфіксів, які не тільки вичленовуються, але й стали словотворчими» [6, 163]. Активність різних суфіксів в утворенні термінологічних назв неоднакова.

Таким чином, морфологічний спосіб був і залишається одним із найбагатших джерел словотворення. Суфікси як словотворчі частини слова, що виникли шляхом абстрагуючої роботи людського мислення, приєднуючись до різних основ, утворюють слова з новим лексичним значенням або ж змінюють форму слова. Словотворчий аналіз термів металознавства свідчить, що суфіксальні словотворчі форманти, які утворюють ці терміни, досить численні. Приєднуючись переважно до іменникових, а також дієслівних основ, вони утворюють слова на позначення різноманітних понять металургійної галузі. Серед словотвірних типів, за якими утворюються терміни-іменники, велику роль у поповненні термінів-комполітів відіграють власне українські терміноелементи. Спостерігаємо високий ступінь спеціалізації формантів **-нн(я)**, **-інн(я)**, **-аці(я)**, **-яці(я)** із загальним словотвірним значенням предметності дії (процесу); **-ість**, що виражає значення якості, властивості, стану тощо. Проте чимало іншомовних терміноелементів набуває все більшої продуктивності, що є характерною ознакою терміноскладання в сучасній українській мові. На відміну від минулого століття, іншомовні суфікси тепер вільніше сполучаються з українськими коренями, хоча в досліджуваній терміносистемі їх словотворчі типи малопродуктивні і складають невеликий шар в термінології металознавства.

У перспективі дослідження - подальше вивчення дериваційних процесів в українській термінології металознавства .

ЛІТЕРАТУРА

1. Безпояско О. К., Городенська К. Г. Морфеміка української мови / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська. — К.: Наук. думка, 1987. — 209 с.
2. Бурячок А.А. Назви спорідненості і свояцтва в українській мові. — К.: Вид-во АНУРСР, 1961.
3. Клименко Н.Ф. Система афіксального словотворення сучасної української мови / Н. Ф. клименко. — К.: Наук. думка, 1973. — 186 с.
4. Колган О.В. Суфіксація як один із способів творення термінів гірничої справи. — Режим доступу до журн.: www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/.
5. Комова М. Творення термінів соціальної комунікації / М. Комова // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології» — 2010. — № 675. — С. 115-120.
6. Онуфрієнко Г.С. Іншомовні дериваційні ресурси в українській юридичній термінології // Ономастика і апелятиви: зб. наук праць. Наукове видання. -Дніпропетровськ, ДНУ, 2002. - Вип. 16. - С. 161-166.
7. Опанасюк М. М., Кухарчук Г. В. Словотвірні-структурні особливості технічної термінології: матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції [«Гуманізм та освіта»], (Вінниця, 10-12 червня 2008 р.).
8. Склад і структура термінологічної лексики української мови. — К.: Наук. думка, 1984.
9. Тур О. Потенціал суфіксального способу творення термінів землеустрою та кадастру / Оксана Тур // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології» — 2010. — № 675. — С. 45–49.

В статье на материале терминологии металлургии рассмотрены словообразовательные типы суффиксального способа терминообразования. Определена степень продуктивности отдельных словообразовательных типов, проанализированы по словообразовательным значениям. Очерчены основные тенденции терминообразования украинских терминов металлургии на современном этапе.

Ключевые слова: лексика, терминология, словообразовательный тип, металлургия.

In the article were considered word-formation types suffixal way terminologization based on the terminology of metallurgy. The degree of productivity of individual word-formation types were analyzed by word-formation values. The major trends terminologization Ukrainian terms of metallurgy were delineate at the present stage.

Keywords: vocabulary, terminology, word-formation type, metallurgy.